

Att leda eleven genom läs- och skrivutveckling

Catarina Stichini och Mary-Anne Eliasson, Modersmålsenheten Södertälje kommun

Enligt kursplanen i modersmål (Skolverket, 2022) är syftet med modersmålsundervisning att ge eleverna möjlighet att utveckla sina läs- och skrivförmågor både i tal och skrift, i olika sammanhang och för olika mål. I den här texten beskriver vi några väsentliga aspekter av Catharina Tjernbergs (2018) *Processinriktad läs- och skrivundervisning* som ett sätt för läraren att vägleda detta arbete samt hänvisar till *författare som mentor*, en strategi där läsning och skrivning är starkt kopplade och eleverna pendlar mellan båda för att bli kompetenta läsare och skribenter.

Processinriktad läs- och skrivundervisning

Den processinriktade läs- och skrivundervisningen presenteras av Catharina Tjernberg (2018) som ett förhållningssätt till lärande där läraren grundar sin handling på denna teori och växlar ständigt mellan teori och praktik för att stärka alla elevers identitet som läsande och skrivande individer. Tjernberg påpekar flera aspekter och pedagogiska teorier som ingår i den här processen, där vi lyfter fram *lärarens kompetens*, *elev som centrum av lärprocessen*, *textens språkliga lager*, och *stöttning*.

Först och främst handlar det om *lärarens kompetens* att skapa en trygg och utvecklande lärmiljö som bidrar till lärande och utbyte av idéer, där elever använder sitt språk på ett kritiskt och medvetet sätt. För att genomföra detta måste läraren behärska kunskaper inom tre områden:

- undervisningsämnet (själva modersmålet i vårt fall),
- inlärningsprocessen (hur man lär sig ett språk och vilka faser man går igenom) och
- didaktiken (hur man planerar och genomför sin undervisning).

Endast lärare som har sådana kunskaper kan inse exakt vid vilken punkt i inlärningsprocessen eleven befinner sig på, för att förutsäga och undvika hinder samt visa vägen som eleven ska följa för att nå målen. Läraren gör det genom en kontinuerlig utvärdering av sina egna handlingar samt en vägledande dialog med eleverna.

En annan viktig aspekt är att *eleven står i centrum av lärprocessen*, det vill säga att läraren planerar lektionerna på ett strukturerat och språkutvecklande sätt, utifrån elevernas intressen, förkunskaper, behov och mål. Det blir upp till läraren att välja ut

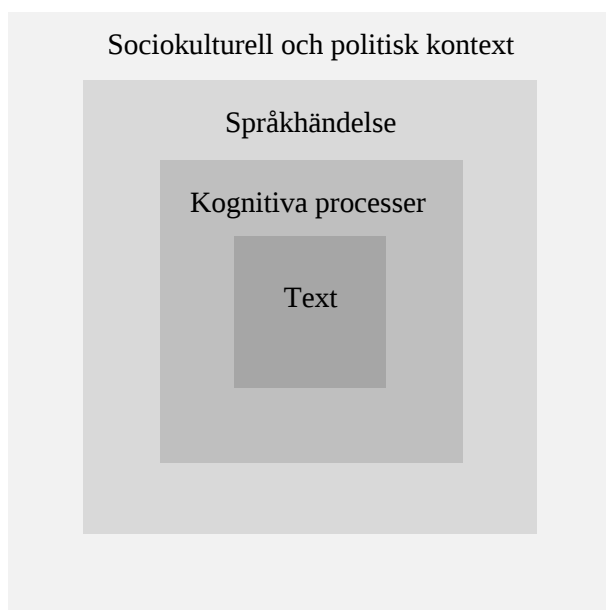
flera modelltexter (texter som kan analyseras utifrån deras typiska drag, som tydligt representerar olika texttyper) som elever kan relatera till och reflektera om. Läraren ska också explicit förmedla kunskap om texternas typiska egenskaper, struktur och begrepp, genom att modellera olika aktiviteter och tydligt exemplifiera för eleverna hur de "ska kunna läsa, förstå och skriva olika typer av texter" (Tjernberg, 2018, s. 41). På detta sätt kan eleverna växla mellan två sammankopplade roller; läsarens och skribentens.

Den tredje aspekten handlar om elevens förmåga att känna igen och bearbeta de olika *språkliga lagren i en text*. Ju bättre eleven kan göra det, desto mer balanserad och koherent blir elevens text. Enligt Tjernbergs perspektiv, omfattar varje text fyra olika språkliga lager (se figur 1) som måste samspela med varandra. Det första lagret handlar om texten. Det refererar till form och innebär aspekter som till exempel grammatiska regler, skiljetecken, ord och meningar. Det andra språkliga lagret hänvisar till de kognitiva processer som eleven går genom medan han eller hon skriver eller läser, såsom strategier för att läsa, skriva eller organisera sina tankar. Det tredje lagret handlar om språkhändelse, eller funktion, det vill säga textens syfte och dess specifika drag. Det fjärde lagret handlar om den sociokulturella och politiska kontexten, samt kopplingen mellan läsare och skribent i olika texttyper.

Läraren har, även här, rollen att säkerställa att eleverna pendlar mellan uppgifterna att kritiskt läsa en text och att vara författare. Det är också läraren som hjälper eleverna att förstå att alla delar i en text är sammankopplade och att en text utvecklas ju bättre de fyra lagren fungerar tillsammans.

Figur 1

Ett perspektiv på fyra språkliga lager (efter Tjernberg, 2018, s. 39; Ivanič, 2004, s. 223)

Under den här processen blir *stöttning* också ett viktigt begrepp. Stöttning är kopplad till Lev Vygotskys teori om den proximala utvecklingszonen (1978). Det sker när eleven utmanas till att ta ett steg vidare i sin utveckling, ett steg över det han eller hon redan kan. Här igen krävs det att läraren vet var i sin inlärningsprocess eleven befinner sig, samt vad han eller hon behöver för att fokusera på de aktuella kunskaperna och bli mer och mer självständiga. Även här ska läraren modellera och ge eleven konkreta exempel på vad och hur han eller hon tänker under läs- och skrivprocessen genom att tänka högt. Eleven kommer att ägna mer fokus till olika delar av texten, samt känna sig mer bekväm i sin roll som läsare och skribent.

Författare som mentor

Författare som mentor är en strategi för att utveckla elevernas läs- och skrivförmågor, där läraren väljer en författare som ska agera som mentor till sina elever. Det vill säga att eleverna ska låta sig inspireras av en författare genom att närläsa en eller flera texter, analysera dess skrivstrategier, generalisera dem och integrera dem i sina egna texter. Eleverna förväntas därmed utveckla sina förmågor och sin autonomi, för att så småningom hitta sin egen författarröst. De blir i första hand medvetna och kompetenta kritiska läsare och först senare skribenter. Dessa två roller hamnar oundvikligen sammankopplade när eleven pendlar mellan båda rollerna. Här tillkommer också den explicita undervisningen av strukturer samt kamratresponsens grundläggande roll i skrivandet. Analysen och diskussionen av de aspekter som eleverna ska arbeta med leds av läraren genom en successivt djupare medvetenhet om läs- och skrivprocessen.

Strategin beskrivs av Tjernberg (2018) som ett praktiskt exempel som kan användas i den processinriktad läs- och skrivundervisningen. Den fick en vid spridning när Lucy Calkins (2011) inkluderade den i sina Skrivverkstäder, ett projekt som implementerades i nationell skala i USA för att lära elever att läsa och skriva under de första skolåren.

Baserat på vad båda forskare beskriver, föreslår vi sju steg för att utveckla detta arbete med eleverna:

Steg 1 – Introduktion av projektet

Läraren vägleder en diskussion i klassen för att få sina elever att reflektera kring skrivning som en process som kan planeras och förbättras, samt rollen av skrivstrategierna i sluttexten. Läraren använder sig av exempel av olika kända författare som tilltalar eleverna.

Läraren kan ställa frågor som till exempel: Hur tror ni en författare går till väga för att skriva en text? Hur kan författaren förbereda sig? Reviderar de sina texter? Hämtar de inspiration hos andra författare?

Läraren informerar eleverna att de ska använda sig av en skrivstrategi som heter *Författare som mentor*, vilket innebär att de ska läsa och analysera en författares texter för att försöka skriva en egen text inspirerad av den valda författarens stil och skrivstrategier. Läraren förklarar att det går bra att använda sig av en författares skrivstrategier för att producera önskad effekt i egen text, tills man hittar sin egna föfattarröst.

Steg 2 – Presentation av författaren

Läraren presenterar den aktuella författaren genom att fråga eleverna om de känner till och vad de kan om författaren. Information som eleverna anser vara intressant antecknas tillsammans med det som är relevant för uppgiften. På det här sättet aktiverar läraren elevernas förkunskaper och förbereder det arbetet som de har framför sig.

Steg 3 – Analys av texten och dess språkliga lager

Eleverna lyssnar på och/eller läser den valda texten tillsammans. De får som uppgift att identifiera de aspekter som fungerar bra i texten, det vill säga skrivstrategierna och strukturen som författaren använder sig av för att nå specifika mål och skriva en fungerande och uppskattad text, till exempel att berätta något på ett roligt sätt genom att använda sig av *hyperbol*¹. Läraren ber eleverna att hitta flera konkreta exempel av vad som står i fokus och samtala om det.

För att processen ska bli framgångsrik krävs således att läraren leder diskussionen och explicit undervisar om skrivstrategier samt att elever diskuterar dem i grupp, med stöd av läraren. Under diskussionen ska läraren passa på att kommentera de specifika begreppen för att beskriva olika skrivtekniker. Till exempel, när eleverna säger att *författaren överdriver mycket*, ska läraren förklara att det handlar om en *stilfigur* som kallas hyperbol. På det sättet utvecklas klassens metaspråk och eleverna får praktiska verktyg för att analysera litteratur och sätta ord på sina åsikter. Eleverna förväntas också att byta fokus till textens olika språkliga lager, beroende på vad de vill fokusera på. De kan, till exempel, uppmärksamma form genom att analysera användning av versal eller utropstecken, innehåll genom att diskutera hur författaren skriver för att beskriva en person, samt funktion genom att fundera på syftet som författaren hade när han eller hon

¹ En stegrande retorisk figur som används för att överdriva ett uttryck, till exempel *kokar av ilska* eller *vitare än snö* (Nationalencyklopedin, u.å.).

skrev något. Ju djupare diskussionen blir, desto mer komplett blir elevernas analys och förståelse av texten.

Ett bra tips som kan förtydliga skrivstrategier för eleverna är att be dem föreställa sig hur texten skulle ha blivit om författaren inte hade använt sig av någon strategi eller skrivit på något annat sätt.

Steg 4 – Sammanfattning av viktiga aspekter

Klassen diskuterar de viktigaste aspekterna tillsammans och läraren kan sammanfatta dem på tavlan. Tillsammans bestämmer de aspekterna som täcker innehåll, form och funktion, som ska vara med i texten och bedömas.

Sammanfattningen kan dokumenteras till exempel i form av checklista eller tabell och användas av eleven som författare (när han eller hon skriver en text), av eleven som läsare (när han eller hon läser sin egen text eller en kamrats text för att ge kamratrespons) samt av läraren när texten ska bedömas.

Steg 5 – Generalisera skrivstrategier och författa en egen text

Eleven får i uppgift att skriva en text enligt det som diskuterats tidigare och bestämdes i steg 4, med stöd av en kamrat. Här måste det vara väldigt tydligt att texten skrivs för att lyssnas på eller läsas av andra. Det innebär att fokus på textsyftet och -mottagare måste synas väl genom hela texten. Eleven måste först tänka på vad han eller hon ska skriva och samtala om med sin kamrat i relation till textens innehåll. När det är bestämt, ska eleven strukturera sina idéer och välja en eller flera av de skrivstrategier som diskuterades tidigare i processen för att använda i sin text.

Steg 6 – Kamratrespons

När eleven känner sig klar med texten ska han eller hon läsa högt ur den till sin kamrat, som i sin tur ska lyssna noggrant och anteckna specifika kommentarer enligt de valda aspekterna i steg 4. När båda eleverna gjort övningen och fört anteckningar över sina egna texter, har de lärt sig att byta roll från författare till läsare, för att sedan byta tillbaka till författarrollen. Under den här processen (kamratrespons) ska läraren gå runt i klassen, lyssna på samtalen och stödja eleverna individuellt, eller sammanfatta utvalda aspekter på tavlan, om det anses finnas behov.

En viktig aspekt som ska bejakas av läraren, när de arbetar med strategin *Författaren som mentor*, är att bedöma texten i sin helhet och inte bara arbeta med innehållet. Läraren ska styra analysen och diskussionen om texten på ett sätt som omfattar textens olika språkliga lager.

Steg 7 – Bearbetning av text

Efter kamratrespons använder sig eleverna av den återkoppling de fått för att förbättra sin text och sedan lämna in den.

Avslutning

När läraren grundar sin undervisning i pedagogiska teorier och planerar strukturerade språkutvecklande lektioner skapas det förutsättningar som gynnar elevernas språkliga förmågor på sitt modersmål, både i tal och skrift. Genom explicit analys av textens olika språkliga lager samt en författares skrivstrategier får eleverna praktiska verktyg för att utveckla sina kompetenser som kritiska läsare och medvetna skribenter.

Referenser

- Calkins, L. (2011). *Skriv mer! Skrivundervisning under de första skolåren*. Daidalos.
- Ivanič, R. (2004). Discourses of writing and learning to write. *Language and Education*, 18, 220-245.
- Nationalencyklopedin (u.å.). Hyperbol. Hämtad 30 november 2023 från <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/hyperbol>
- Skolverket (2022). *Läroplan (Lgr22) för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet*. Skolverket.
- Tjernberg, C. (2018). *Processinriktad läs- och skrivundervisning – en väg till inkludering?* Liber.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.